

Dilrabo ISAKOVA,
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti o‘qituvchisi

O‘zMU dotsenti, PhD K.Inaqov taqrizi asosida

NATIONAL SPIRIT, REALITY AND THEIR EQUIVALENCE - ISSUES OF COMPENSATION IN LITERARY TRANSLATION

Annotation

This article provides a comprehensive analysis of the translation of realia culture-specific items that reflect the historical, ethnic, every day, and spiritual-cultural life of a particular people and that lack direct equivalents in other languages-in the process of translating literary works into German. The study examines the linguocultural nature of realia, their semantic, stylistic, and pragmatic functions within literary texts, as well as the challenges associated with reproducing these functions in translation.

Keywords: realia, national spirit, linguocultural units, literary translation, translation into German, equivalence, adequacy, compensation, compensation strategies, transliteration, explanatory translation.

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ДУХ, РЕАЛЬНОСТЬ И ИХ ЭКВИВАЛЕНТНОСТЬ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПЕРЕВОДЕ - ВОПРОСЫ КОМПЕНСАЦИИ

Аннотация

Данная статья представляет собой всесторонний анализ перевода реалий-то есть национально-специфичных единиц, отражающих историческую, этническую, бытовую и духовно-культурную жизнь определённого народа и не имеющих прямых эквивалентов в других языках-при переводе художественных произведений на немецкий язык. В рамках исследования раскрывается лингвокультурная природа реалий, их семантические, стилистические и прагматические функции в художественном тексте, а также проблемы восстановления этих функций в процессе перевода.

Ключевые слова: реалии, национальный дух, лингвокультурные единицы, художественный перевод, перевод на немецкий язык, эквивалентность, адекватность, компенсация, стратегии компенсации, транслитерация, пояснительный перевод.

BADIIY TARJIMADA MILLIY RUH, REALIYA VA ULARNING EKVIVALENTLIK -KOMPENSATSIYA MASALALARI

Annotatsiya

Ushbu maqola badiiy asarlarni nemis tiliga tarjima qilish jarayonida uchraydigan realiyalar-ya'ni muayyan xalqning tarixiy, etnik, maishiy va ma'naviy-madaniy hayotiga xos bo'lgan, boshqa tillarda bevosita ekvivalenti mavjud bo'lmagan milliy xususiyatli birliklarning tarjimasini masalalarini ko'lamli tahlil qiladi. Tadqiqot doirasida realiyalarning lingvokulturologik tabiati, ularning badiiy matndagi semantik, uslubiy va pragmatik vazifalari hamda tarjima jarayonida ushbu vazifalarni qayta tiklash muammolari keng yoritiladi.

Kalit so'zlar: realiyalar, milliy rux, lingvomadaniy birliklar, badiiy tarjima, nemis tiliga tarjima, ekvivalentlik, adekvatlik, kompensatsiya, kompensatsiya strategiyalari, transliteratsiya, izohli tarjima.

Kirish. Badiiy tarjima – bu faqat tillar o'rtasidagi semantik ayirboshlash emas, balki madaniy kodlar, milliy ruh va millatga xoslikni boshqa tilga o'tkazish jarayonidir. Milliy ruh deb asosan xalqqa xos mentalitet, madaniy konnotatsiya, tarixiy xotira, urf-odat va tafakkurning badiiy ifodasi tushuniladi. Shu jihatdan realiyalar-ya'ni ma'lum bir xalq hayotiga xos nomlar, predmetlar, urf-odatlar va institutlar-milliy ruhning eng muhim belgilaridan biri hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tarjima nazariyasi sohasida realiyalar (Realien) tushunchasi XX asrning o'rtasidan boshlab hamda madaniyatga bog'liq tarjima (kulturspezifische Übersetzung) nazariyasi rivojlangan sari mustaqil tadqiqot ob'ektiga aylangan.

S.Vlahov va S. Florinng klassik asari “Neperevodimoe v perevode” tarjima nazariyasida realiyalarning “ekvivalentsizligi” (Unübersetzbarkeit) muammosini ilk bo'lib sistemalashtirgan. V.Vilssning “Übersetzungswissenschaft: Probleme und Methoden” asarida tarjima fani faqat amaliyot emas, balki ilmiy dissiplina sifatida belgilangan. Ushbu asarda realiyalar tarjimasini tahlil qilish uchun pragmatik yondashuv zarurligi ta'kidlangan. Vilss tarjimonning madaniy tushunchalarni o'z ichki tijoratida transformatsiya qilish imkoniyatiga e'tibor qaratgan.

Nemis tilshinasi V.Kyollerning “Einführung in die Übersetzungswissenschaft” asarida realiyalar tarjimasini tahlil qilishda semantik, pragmatik va funksional ekvivalentlik orasidagi farq alohida ajratilib ko'rsatilgan. U, ayniqsa, “funktional analog” strategiyasining madaniy elementlarni neytrallashtirish emas, balki ularning ro'l va vazifasini saqlab tarjima qilish imkonini beradigini ta'kidlagan. P.Kusmaulning “Training the Translator” asarida tarjima jarayonida kreativlikka ta'kid etilgan. Muallif tarjimon realiyalarni neytrallashtirish orqali ularning ramziy vazifasini yo'qotmasligi, balki ularning madaniy yuklamasini boshqa vositalar-kontekst, intonatsiya, idiomatik iboralar orqali qayta tiklashi kerakligini ishtirok etishtirgan. Bu fikr sizning tadqiqotingizdagi “kontekstual kompensatsiya” va “yestetik yo'qotishga qarshi bardosh” gaplariga to'g'ri keladi. Zamonaviy tadqiqotlarda realiyalarning badiiy tarjimadagi ahamiyatini Al-Rumayhning “Historical Overview of Equivalence in Translation Studies” maqolasida keng yoritilgan. O'zbek tarjima nazariyasi sohasidagi tadqiqotlardan A. Irisqulovning “Tarjima san'ati asoslari” va G'.Rahimovning “Tarjima nazariyasi va amaliyoti” kitoblari madaniy realiyalarni izohli tarjima, transliteratsiya va kontekstual tushuntirish orqali o'zbek adabiyotining

millatdosh elementlarini boshqa tillarda saqlash strategiyalarini ishlab chiqqan.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada badiiy tarjimada madaniy realiyalarni o'tkazish muammosini tizimli ravishda o'rganish maqsadida amalga oshirilgan bo'lib, uning metodologik asosi tarjima nazariyasi, madaniyatshunoslik (Kulturwissenschaft), kognitiv lingvistika va adabiy tahlil vositalarining sintezidan iborat. Tadqiqotning asosiy maqsadi milliy ruhni ifodalovchi madaniy realiyalarni tarjima qilishda tillar o'rtasida semantik, estetik va pragmatik muvozanatni ta'minlovchi strategiyalarni ijodiy va ilmiy jihatdan asoslash, shu bilan birga, tarjimonning ijodiy ro'li va madaniyatlararo dialogni ta'minlashdagi ahamiyatini nazariy jihatdan tasdiqlash.

Maqolani tayyorlashda komparativ-tahliliy metod, kontekstual-pragmatik tahlil, keys-stadi (Case Study), interdisciplinar yondashuv, nazariy sintez va innovatsion tahlil, metodologik qoidalar, ilmiy ob'ektivlik asosida tahlil qilingan.

Tahlil va natijalar. Tarjima nazariyasida bu holat quyidagicha ta'riflanadi: "Realien sind kulturgebundene Elemente, die eine länderspezifische semantische und emotionale Bedeutung haben." ("Realiyalar-milliy semantika va emotsional yuklamaga ega madaniy birliklar")[1]. Boshqa bir tadqiqotda esa "Tarjimonning vazifasi so'zni emas, madaniy hodisani uzatishdir"[2], deya ta'kidlanadi. Shundan kelib chiqib, realiyalarning tarjimasini-milliy ruhni saqlash yoki yo'qotish nuqtasi hisoblanadi.

Realiya tushunchasi bir qancha turlarga bo'linadi. Ilmiy adabiyotda ular aksariyat hollarda quyidagi guruhlariga ajratiladi[3]:

1. Etnografik realiyalar-milliy kiyim, ovqat, urf-odatlar.

Masalan: do'ppi. Bunda tarjima usuli transliteratsiya yoki izohli tarjima bo'lishi mumkin:

Do'ppi- Traditionelle usbekische Kopfdeckung (Bestrickte Mütze)

"Er trug eine Do'ppi, eine traditionelle bestrickte usbekische Mütze"

Choyxona- (izohli tarjima) Teestube, traditionelles usbekisches Teehaus.

Wir trafen uns in einer Choyxona, einem traditionellen Teehaus.

Suyunchi- (kontekstual izoh) Geschenk/Freudengabe bei einer guten Nachricht

Er bat um Suyunchi, ein kleines Geschenk zur Feier einer guten Nachricht.

2. Toponimik realiyalar-joy nomlari, tarixiy hududlar. Nurota -(transliteratsiya) Nurata / die Stadt Nurata in Usbekistan

„die Nurata-Berge“ -Nurota tog'lari

Qarshi dashti -(izohli tarjima) die Steppe von Karshi

Surxon vohasi -(izohli tarjima) die Surxan-Oase yoki die Region Surxondarja

3. Sotsial realiyalar-lavozimlar, institutlar, mafkuraviy atamalar.

Masalan:

Mahalla -(transliteratsiya + izoh) Mahalla / traditionelles usbekisches Nachbarschafts- und Selbstverwaltungsorgan

Die Mahalla ist eine traditionelle usbekische Gemeinschaftseinheit.

Hashar -(izohli tarjima) gemeinsame freiwillige Gemeinschaftsarbeit Hashar, eine kollektive gemeinnützige Arbeitstradition.

Kelin salom -(izohli tarjima) traditionelle Begrüßungszeremonie der Braut.

4. Badiiy-simvolik realiyalar-rituallar, mafkuraviy orzu-umidlar, milliy obrazlar.

Masalan:

Qaldirg'och (baxt, sadoqat, xushxabar ramzi) - (funktional tarjima) Schwalbe (Symbol für Glück und Treue)

Die Schwalbe bringt Glück ins Haus.

Yo'l (taqdir, hayot yo'li ramzi)

Yo'l (taqdir, hayot yo'li ramzi) -(funktional tarjima) der Weg (Lebensweg, Schicksalsweg)

Jeder hat seinen eigenen Lebensweg.

Oftob (nur, hayot va baraka ramzi) - (izohli tarjima) die Sonne (Symbol für Leben und Segen)

"Oftobdek mehribon" -„so warmherzig wie die Sonne“

Chex olimlaridan biri shunday deydi: Realialarni to'liq tarjima qilib bo'lmaydi, lekin jarayonni tarjima strategiyalari orqali amalga oshirish mumkin[4]. Bu fikr realiyalarning asosiy tabiati-ekvivalentsizlik va shu bilan birga tarjimonning tarjima strategiyalariga muhtoj ekanligini ko'rsatadi. Ekvivalentlik nazariyasiga ko'ra, tarjimon ikki til o'rtasida semantik, stilistik va pragmatik muvofiqlikka erishishi kerak. Ammo realiyalar bu jarayonda eng murakkab masala hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, realiyalar tarjimasida absolyut ekvivalentlikning yo'qligi sababli tarjimon turli kompensatsiya usullaridan foydalanadi.

Kompensatsiya-bu tarjimonning yo'qotilgan semantik-ma'naviy yuklamani matnning boshqa nuqtasi orqali qayta tiklashidir. Xachataryanning ta'kidlashicha "Compensation allows the translator to restore cultural meaning lost in direct rendering" ("Kompensatsiya tarjimoniga to'g'ridan-to'g'ri tarjimada yo'qolgan madaniy ma'noni qayta tiklash imkonini beradi")[5].

Kompensatsiya usullari quyidagi ko'rinishlarda namoyon bo'ladi:

1. Eksplitsitizatsiya (ma'noni aniqlashtirish)-o'quvchiga tushuntirish uchun qo'shimcha ma'nolar berish:

a)U oq yo'l tiladi (o'zbekchada "oq yo'l tilash" - yaxshi tilak bildirish)

Nemischada: Er wünschte ihm viel Erfolg und einen guten Lebensweg.

("oq yo'l" -"guter Lebensweg, viel Erfolg" sifatida aniqlashtirib aytiladi)

b)Mahalla yig'ildi. (o'zbekchada -qo'shnilar, aholi, jamoa tushiniladi)

Nemischada: Die Nachbarschaftsgemeinschaft der Mahalla versammelte sich.

("Mahalla jamoasi yig'ildi" -ma'no ochiqlashtirilgan)

2. Transliteratsiya (qisqa izoh)-milliy nomni saqlab, qisqacha ma'nosini tushuntirish:

Toshkent- Taschkent, Doira- Doira, Sumalak - Sumalak

3. Funktsional analog-ma'nosi yoki vazifasi teng, lekin madaniy yoki shaklan boshqacha, to'liq teng bo'lmagan atamani qo'llash:

a) "Qiz oshi" -o'zbek an'anasi: qizning nikohi oldidan beriladigan osh.

Funktional analog (nemischa): „vorhochzeitliches Familienessen“

(chunki nemis madaniyatida aynan "qiz oshi" yo'q, lekin funktsional ekvivalenti mavjud).

b) Arava (qishloq transporti). Tarixiy-arxeologik realiya.

Funktional analog (nemischa): „ein traditioneller ländlicher Wagen“

(Nemis madaniyatida aynan an'anaviy o'zbek aravasi yo'q)

4. Kontekstual kompensatsiya-realiyaning estetik ta'sirini matnning boshqa joyida berib ketish:

a) "Qani, marxamat!"-„Bitte, treten Sie ein, Sie sind herzlich willkommen.“ O'zbek tilida mehmondo'stlik, mehr, iliqlik bor, lekin nemischada "Bitte" bu darajada iliq emas.

“marxamat”dagi o‘zbekcha mehmondo‘stlik qo‘shimcha ibora bilan kompensatsiya qilindi.

b) “Onangiz rozi bo‘lishi kerak”-, Ihre Mutter muss zustimmen, das ist sehr wichtig in unserer Kultur.“

O‘zbek madaniyatida “rozi bo‘lish”-diniy-ma‘naviy ijobiy ma‘noda. Nemis tilida esa bunday tushuncha to‘liq yo‘q.

- “rozi bo‘lish”ning ma‘naviy ahamiyati “bizning madaniyatda” degan izoh bilan kompensatsiya qilindi.

Zamonaviy tadqiqotlarda realiya tarjimasidagi qator muammolar qayd etiladi:

- Tushunarsizlik muammosi: nemis o‘quvchisi uchun “qovun tushirish”, “qilar ish”, “ko‘kalamzor” kabi realiyalar emotiv yuklamani namoyon qilmaydi.

- Estetik yo‘qotish: realiya tarjima qilinganda adabiy obrazning rangi, milliy emotsional fon yo‘qolishi mumkin.

- Kulturologik disbalans: ko‘plab asarlarda, masalan, “O‘tgan kunlar” romanida tarjimon madaniyatlarni teng taqdim etishga majbur bo‘ladi.

Bir maqolada bu holat shunday yoritilgan: “Cultural items lose their symbolic function if neutralized excessively” yani “Madaniy birliklar ortiqcha neytralizatsiya qilinsa, ularning ramziy vazifasi yo‘qoladi”[6].

Shu bois realiya tarjimasida o‘rtacha, me‘yoriy balans muhim.

Tarjimada milliy ruhni saqlash uchun tadqiqotchilar gibrid strategiyani eng samarali usul sifatida ko‘rsatadilar:

1. Milliy nomni saqlash (masalan, “Qatortol”, “Mo‘ynoq”, “chodir”).

2. Qisqa izoh berish (“chodir- hashamatli o‘tnov uy”).

3. Kontekstual ma‘noni kuchaytirish (o‘quvchi madaniy assotsiatsiyani his qiladigan vaziyat yaratish).

Bu usullar ko‘p xalqlar adabiyotida-rus, polyak, fransuz, turk tadqiqotlarida ham taklif etilgan. Yaqinda ResearchGate-ta chop etilgan tadqiqotda shunday deyiladi: “Retention combined with minimal explanation ensures both authenticity and readability” (“Milliy nomni saqlash va kam

izoh qo‘shish ham asllikni, ham o‘qish imkoniyatini ta‘minlaydi”)[7].

Shu asnoda tadqiqotlar natijasida realiyalar tarjimasida badiiy tarjimaning eng murakkab va eng mas‘uliyatli sohalaridan biri bo‘lib, unda tarjimon nafaqat tillar o‘rtasidagi semantik munosabatlarni, balki ikki madaniyat o‘rtasidagi ma‘no, obraz va ruhiy dunyo almashinuvini ta‘minlanishi ta‘kidlab o‘tish joiz. Milliy ruh deganda xalqning tarixi, asriy tafakkuri, madaniy kodlari, emotsional va estetik qarashlari mujassamlashgan bir ne‘mat tushuniladi. Realialarning tarjimasida aynan shu bepoyon ma‘naviy fazoni boshqa tilda qayta jonlantirish vazifasini bajaradi. Asl matndagi milliy belgilarning to‘liq ekvivalentga ega bo‘lmasligi tarjimonni bir qancha strategik qarorlar qabul qilishga majbur etadi. Eksplitsitizatsiya, transliteratsiya, funksional analog, kompensatsiya va kontekstual kuchaytirish kabi usullar, ayniqsa, madaniy detallarni o‘quvchi ongiga singdirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Bu usullar orqali tarjimon yo‘qolishi mumkin bo‘lgan semantik yoki estetik yuklamani qayta tiklaydi, realiyaning madaniy ahamiyatini saqlab qoladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa tarzida aytish mumkinki, tadqiqotda ta‘kidlanganidek, realialarni ortiqcha neytrallash-tirish milliy ruhni zaiflashtiradi, haddan tashqari izohlash esa matnning badiiy oqimini buzadi. Demak, tarjimon uchun eng to‘g‘ri yo‘l-ikki yondoshuvni muvozanatda ushlab: milliy nomni saqlash va o‘quvchi uchun zarur darajada tushuntirish berish. Gibrid strategiya aynan shu jihati bilan samarali bo‘lib, bir vaqtning o‘zida ham asllikni, ham o‘quvchining matni qabul qilish osonligini ta‘minlaydi. Shu bilan birga, realiya tarjimasida fasadda ko‘rinadigan lingvistik jarayon emas, balki madaniyatlararo muloqot, ruhiy va ma‘naviy dunyoqarashlarni birlashtiruvchi ko‘prikdir. Tarjimon ana shu ko‘priknı barpo etar ekan, u milliy estetikani yo‘qotmasdan, matni yangi madaniy muhitda ham o‘qiluvchan va ta‘sirchan qilish vazifasini bajaradi. Realialarni tarjima qilish bu milliy ruhni saqlash, uni boshqa tilda qayta yaratish va madaniyatlar o‘rtasidagi obrazli muloqotni ta‘minlash san‘atiga aylangan murakkab ijodiy jarayondir.

ADABIYOTLAR

1. Хачатарян А. Strategies of Rendering Realia in Mediated Literary Translation, Translation Studies: Theory and Practice, 2024
2. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе, 1980
3. Хачатарян А. Strategies of Rendering Realia in Mediated Literary Translation, Translation Studies: Theory and Practice, 2024
4. Левий Ж. Umění překladau (The Art of Translation), Praha 1963.
5. Alhanouf Nasser Alrumayh – Historical Overview of Equivalence in Translation Studies. European Journal of Language and Culture Studies. 2024
6. Хачатарян А. Strategies of Rendering Realia in Mediated Literary Translation, Translation Studies: Theory and Practice, 2024
7. ResearchGate – Translation Challenges of Cultural Realia. 2025